

ationale grenzen overschreden in het overkoepelende historische schema van de wereldorde, met maareen man: Abraham Kuiper. Het is duidelijk dat Schulte Nordholt zich in deze beperkt tot het calvinistische deel der natie.

Aardig aan het boek is ook het feit dat de jonge generatie Amerikanisten ruimschoots aan bod komt. Er zijn vlot geschreven bijdragen, die op basis van nieuw bronnenmateriaal nieuwe informatie leveren. Zo valt te lezen dat in het midden van de negentiende eeuw onder de orthodoxe calvinisten de emigratie naar Amerika — een land waar *the scum of the earth* zich verzamelde — lang niet altijd gewaardeerd werd. Dit morele probleem werd opgelost doordat de Nederlanders zich meestal in typisch Nederlandse gemeenschappen vestigden, waardoor zij kozen voor isolationisme en afscheiding om hun identiteit te handhaven. Deze gemeenschappen worden in het boek op diverse manieren belicht. Protestantse en katholieke immigranten in Wisconsin, een groep Nederlanders in Amsterdam, Montana en in de provincie Quebec in Canada, Friezen in het dorp Whitinsville in Massachusetts, alsmede Frederik van Edens' *American Dream* in North Carolina passeren de revue. Het gaat daarbij om etnische solidariteit, om assimilatie, maar ook om etnische continuïteit op economisch, sociaal en cultureel gebied. Enkele overzichtsartikelen informeren de lezers over specifieke groepen binnen de Nederlandse emigratie naar Amerika, zoals de vrouwen (in Nederland betekende *vrouw* ook echtgenoot, terwijl in Amerika *woman* niet synoniem was aan *wife*) en de joden, die in de negentiende eeuw binnen twee generaties eerst hun *Dutchness* verloren en vervolgens hun orthodoxe levenshouding, om geabsorbeerd te worden door het overkoepelende Amerikaanse judaïsme.

Het grote aantal artikelen had eenvoudig kunnen leiden tot een weinig constructief geheel. Het tegenovergestelde is echter waar; het thema overzeese migratie blijkt de samenhang te garanderen en nog altijd een inspirerende bron te zijn voor eigentijdse bespiegelingen.

A. Galema

F. J. Hulst, H. M. Luning, *De joodse gemeente Assen. Geschiedenis van een behoorlijke kille, 1740-1976* (Asser historische reeks III; Assen: Vanderveen, 1991, 224 blz., f14,90, ISBN 90 9004326 8); E. Schut, *Geschiedenis van de joodse gemeenschap in de Pekela's 1683-1942* (Groninger historische reeks VII; Bouwstoffen voor de geschiedenis van de joden in Groningen v^a; Assen-Maastricht: Van Gorcum, 1991, 248 blz. f39,50, ISBN 90 232 2641 0); E. Schut, *Geschiedenis van de joodse gemeenschap in de Pekela's 1683-1942. Geschiedenis van de begraafplaats en overzichten van de joodse bevolking* (Publikaties van het Rijksarchief in Groningen VIII; Groningen: Rijksarchief, 1991, 310 blz., f49,50, ISBN 90 71238 64 4).

De eerste twee hier genoemde publikaties vertonen een opvallende gelijkenis. Beide zijn een studie naar de geschiedenis van een joodse gemeente in een kleine provincieplaats, Assen en de Pekela's, vanaf het ontstaan tot aan het verdwijnen en beide baseren zich op uitgebreid archiefonderzoek. Het tweede boek van Schut is te beschouwen als een bijlage bij het eerste. Het bevat foto's van alle grafzerken op de joodse begraafplaats van de Pekela's met vertalingen en transcripties van de Hebreeuwse en Nederlandse opschriften, alsmede overzichten op naam van de joodse bevolking.

Pekela is een uit de zeventiende eeuw stammende veenkolonie die, door het verlengen van de centrale as waarlangs de bebouwing ontstond, het Pekelder Hoofddiep, uitgroeide tot de plaatsen Oude en Nieuwe Pekela. De grond behoorde toe aan de stad Groningen, die er gedurende de zeventiende en achttiende eeuw vrijwel alles te vertellen had. In 1683 vestigden zich hier de eerste joden, in 1700 uitgegroeid tot een achttal gezinnen, merendeels familie van elkaar. De hechte sociale band die Schut constateert en die hij wijdt aan de religie, lijkt mij dan

ook eerder op die familiebanden terug te voeren. In 1737 kreeg men de beschikking over een synagoge.

De achttiende eeuw was een periode van groei ondanks de verboden en vestigingsbepalingen die de stad oplegde. De praktijk was veel soepeler dan de formele voorschriften doen vermoeden. Schut geeft daarvoor helaas geen verklaring, men kan zich afvragen of de stad hierin niet een mogelijkheid zag joden buiten de eigen poorten te houden door in de eigen kolonies een oogje dicht te knijpen. Gedurende de negentiende eeuw schommelde het aandeel van de joden in de bevolking van Oude Pekela rond de 6% (ca. 250-300 personen), in Nieuwe Pekela rond de 1 à 2% (ca. 70-100). Het hoogtepunt lag in 1870 met 401 personen. Daarna liep het aantal sterk terug, als gevolg van dalende geboortecijfers en trek naar de grote stad.

Hoewel de titel anders suggereert loopt het boek slechts tot ongeveer 1900. De periode 1900-1940 ontbreekt vrijwel geheel en de oorlogsjaren worden in iets meer dan drie pagina's afgedaan. Ook verder doet het boek wat onevenwichtig aan: de hoeveelheid bronnenmateriaal bepaalt wat teveel de hoeveelheid tekst. Zo wordt er relatief erg veel aandacht besteed aan de eerste decennia van de negentiende eeuw, simpelweg omdat er dan veel bronnen beschikbaar zijn. Veel aandacht wordt besteed aan sociaal-economische (en demografische) aspecten, niet alleen wat betreft de joden maar ook de Pekela's als geheel. Vele gegevens echter worden alleen gepresenteerd, er wordt verder niets mee gedaan. Een wat breder perspectief en vergelijkende opmerkingen zouden het boek ten goede zijn gekomen.

Hulst en Luning doen dat laatste in hun boek over de Asser joden wei, waardoor ik het over het geheel genomen geslaagder vind. Het is evenwichtiger van opbouw en vlotter geschreven met meer aandacht voor personen. Zo wordt in een goede inleiding het Drentse decor geschetst waarbinnen de Asser gemeenschap tot ontwikkeling kwam. Ook wordt ruim aandacht besteed aan de assimilatie, aan de politiek en aan het verenigingsleven, zaken die bij Schut vrijwel ontbreken. Een grote plaats is ingeruimd voor de oorlogsperiode onder andere door gesprekken met overlevenden.

De eerste aanwijsbare joodse vestiging in Assen dateert van 1742. In 1811 was het aantal joden gegroeid tot 29. Assen was tot ver in de negentiende eeuw een dorpje (ook al kreeg het dan in 1807 stadsrechten), dat zijn betekenis geheel ontleende aan de toevallige omstandigheid dat de gewestelijke overheid zich in het voormalig klooster genesteld had. Onder impuls van de aanleg van het Noord-Willemskanaal en de spoorlijn Zwolle-Groningen en de vestiging van het garnizoen ging Assen in de loop van de negentiende eeuw steeds sterker groeien. De joden gingen in die groei mee, met als hoogtepunt 1880, toen zij 6% van de totale bevolking uitmaakten, ruim 500 personen. De omvang stabiliseerde zich op dit niveau, van een grote achteruitgang zoals in Pekela was geen sprake, wel van stagnatie.

De hier besproken boeken vormen goed gedocumenteerde welkome aanvullingen op de geschiedenis van de joden in Nederland buiten de grote steden. Drenthe kent nu, naast Assen, studies over de joden in Meppel, Sleen-Emmen en Hoogeveen. In Groningen vormen de boeken over de Pekela's deel v van de 'Bouwstoffen voor de geschiedenis van de joden in Groningen'.

De boeken over de Pekela's zijn niet mooi uitgegeven. In beide gevallen is duidelijk te zien dat het gaat om computeruitdraaien waaraan net bandje omheen is gedaan. Valt dat in het tweede geval nog wel te billijken, gezien het specialistische bronnenpublikatie-karakter door een niet-professionele uitgever, Van Gorcum geldt toch als een gerenommeerde uitgeverij die voorwaar wel in staat moet zijn tot ordentelijk zetwerk. De kwaliteit van de uitvoering staat dan ook in geen verhouding tot de prijs van het boek. Dat het best anders kan bewijst de keurig verzorgde uitgave over Assen.

M. A. W. Gerding

H. F. J. M. van den Eerenbeemt, *In het spoor van de vooruitgang. Het moderniseringsproces in de Nederlandse samenleving 1730-1980* (Tilburg: Tilburg University Press, 1989, xi + 237 blz., f32,50, ISBN 90 361 9642 6).

De tekst steunt in sterke mate op collegestof en publikaties van de auteur en is voorzien van een beperkte bibliografische opgave per hoofdstuk. Het boek is gezien het beoogde studentenpubliek informatief gericht op kernthema's die voor sociologen van belang zijn: de stof is verdeeld over 14 korte hoofdstukjes.

Hoewel het neutralere begrip transitie wel gebruikt wordt, lijkt het boek geheel doortrokken van een sterk vooruitgangdenken. Dit wordt in de hand gewerkt door het feit dat de auteur begint met de wat lethargische achttiende eeuw: de zeventiende-eeuwse dynamica blijft buiten beschouwing. Voorts besteedt hij weinig aandacht aan de dynamica van de traditionele samenleving. Is de auteur een late bloeier van het bijna uitgestorven *species* der vooruitgangsoptimisten?

Ik geloof van niet. Van den Eerenbeemt kijkt naar het globale sociale proces vanuit de klassiek-sociologische en tegelijk beperkende opvatting dat er een omzetting van *Gemeinschaft* in *Gesellschaft* plaats grijpt. Modernisering blijkt voor Van den Eerenbeemt vooral dynamisering van het sociale leven te zijn: de vervanging van de 'natuurlijke' samenleving van de kleine gemeenschap door het (economisch) rationalisme van de grote samenleving. Van den Eerenbeemt gaat uit van een statisch-ambachtelijk cultuurpatroon dat omgezet wordt in een dynamisch verstedelijkt cultuurpatroon. In feite is hij gebiologeerd door de verregaande integratie van de samenleving en de daaruit voortvloeiende sociale gevolgen, die hij—als ik me niet vergis—nogal negatief waardeert.

Deze sociale gevolgen worden heel duidelijk behandeld: staatsvorming en staatsingrijpen, sociale beweging (inclusief de vrouwenbeweging) en verzuiling: allemaal patronen van de vorming van de nieuwe *Gesellschaft*. Maar waardoor de fundamentele integratiebeweging der aanvankelijk 'zelfstandige' *Gemeinschaften* opgeroepen wordt en haar beslag krijgt wordt helaas te weinig duidelijk. Men zou bij gebrek aan concrete uitspraken hierover en door de uitvoerige behandeling van het muntstelsel, het onderwijs en het wegennet bijna de indruk krijgen dat de auteur de staat hiervoor verantwoordelijk acht. Maar de staat kan hoogstens potenties tot integratie creëren of (liever) bevorderen, zodat de mechanismen die deze potenties realiseren onduidelijk blijven.

In dit verband is het opmerkelijk, dat Van den Eerenbeemt de economische factoren nauwelijks een plaats gunt in deze cruciale sociale overgang. Zelfs eenvoudige gegevens over toenemende investeringen, produktiviteit, handel en koopkracht ontbreken geheel. Hoe het *rechmende Denken* zich in steeds grotere ruimten gaat uitleven, efficiëntie bevordert, reallocatie van arbeid en kapitaal uitlokt, toenemende welvaart schept, de massaconsumptie uitlokt en in feite ook steeds méér integratie eist—zelfs ten koste van de nationale staat—dat alles blijft aldus buiten beschouwing. Het spoor van de vooruitgang is voor Van den Eerenbeemt allereerst een sociaal verschijnsel.

P. M. M. Klep